

הצעה לפתרון בחינת הבגרות בהיסטוריה

מועד קיץ תשע"ח 2018

סמל שאלון

70% – 22281

הפתרון נכתב על ידי

אורית לשם, נתי פלמר, איילת כהן וטל דינר

מצוות מורי רשת החינוך אנקורי

המורים שפתרו את הבחינה מחכים לכם פה

www.ankori.co.il/ask

1. תקופת הנציבים הרומאים

א. עשר שנים לאחר מותו של הורדוס נעשתה יהודה לפרובינקיה רומאית. כך למעשה מבוטלת מדינת יהודה כמדינה עצמאית והיא הופכת לאזור תחת שליטה ישירה של נציב רומי (פרובינקיה). יהודה עברה משלטון עקיף בו ממונה אדם מקומי לנהל את המדינה לשלטון ישיר של האימפריה הרומאית בו הרומאים שולחים לכאן נציב מטעמם לנהל את האזור. וכך מתחיל שלב חדש ביחסי היהודים עם האימפריה הרומאית. יהודה נחשבה לפרובינקיה מרוחקת, בעייתית עם אוכלוסייה מרדנית ולכן נשלחו לכאן נציבים בני המעמד הבינוני מרומא אשר מונו ישירות על ידי הקיסר, 12 כאלו שלטו בארץ.

מדיניות השלטון הרומי באה לידי ביטוי בעוינות כלפי היהודים, בעול כלכלי אשר הם הטילו עליהם ובהעדפת האוכלוסייה הנוכרית, כל אלו לבסוף הכבידו על האוכלוסייה היהודית, עד שלבסוף לא נותרה ברירה והמרד הגדול פרץ בשנת 66 לספירה.

התפקידים והסמכויות של הנציבים הרומאים הם:

- שמירה על הסדר והביטחון- על מנת לשמור על הסדר הנציבים קיבלו צבא של חיילים נוכרים שהורכב ברובו מן הנוכרים שחיו ביהודה ובמקרה חירום הזעיקו את הלגיון שישב בסוריה.
- גביית מיסים- הנציבים בגו מיסים גבוהים מן היהודים עלמנת שיוכלו להעביר מיסים לרומא אבל גם לשמור לעצמם את היתרה.
- הנציבים היו אלו אשר מינו את הכוהנים הגדולים ובכך הם פגעו קשות ביהודים וביהדות. הם גם שמרו על בגדי הטקסים של הכוהנים והעבירו להם אותם רק בחגים.

ב. תקופת שלטון הנציבים התאפיינה בשחיתות ובהצבת קשיים גדולים ליהודים. הנציבים היו ברובם מושחתים. הם עשקו את העם במיסים כבדים, החרימו קרקעות ופגעו ביהודים. הם תמיד תמכו בנוכרים כאשר היה עימות בין יהודים לנוכרים. היהודים נהגו לשלוח משלחות לרומא להתלונן בפני הקיסר על יחס הנציבים אבל בכל פעם נשלח נציב גרוע יותר. המאפיינים לתקופת הנציבים המופיעים בקטע המקור הם:

- **תמיכה בנוכרים:** תקופת הנציבים הייתה קשה לתושבי יהודה בגלל החיכוכים עם התושבים הנוכרים אשר זכו לגיבוי מצד הנציבים. הנוכרים הרשו לעצמם להציק ליהודים ולהתגרות בהם כיוון שידעו שהנציבים תמיד יצדדו בצד שלהם. כך למשל כתוב בקטע המקור: "הנוכרים שמוצאם מסוריה נהנו מתמיכת הצבא כי את מרבית החיילים גייסו הרומאים בסוריה, ולכן היו אלה נכונים להושיט להם עזרה כלקרובי משפחה", כלומר יש כאן יחס שאיננו הוגן והעדפת הנוכרים על פני היהודים כאשר החיילים הרומים מקורם מסוריה, כמו המוכרים שבארץ.

• **עושק:** רוב הנציבים עשקו את יהודה. בתקופת הנציבים הלך וגבר עול המיסים על תושבי יהודה כיוון שהם גבו מיסים גבוהים, העבירו לרומא את חלקה ושמרו לעצמם את השאר. הם החרימו קרקעות ורכוש והמצוקה הכלכלית של היהודים הלכה וגברה. כך ניתן לראות זאת בקטע המקור: "הנציב אלבינוס... אין בעולם מעשה נבלה שלא ביצע. לא זו בלבד שבניהול ענייני הציבור גנב ושדד את רכושם של יחידים והכביד את נטל המיסים על העם כולו, אלא אף שחרר, תמורת כופר שקיבל מן המשפחה אנשים שנאסרו באשמת שוד....".

• **פגיעה בדת היהודית:** הנציבים מינו כוהנים שתמכו בשלטון הרומאי ובכך פגעו קשות בעם. בנוסף, כדי למנוע מהומות בשלושת הרגלים הוצבו חיילים רומאים עם נשק באולמות בית המקדש. כאשר הגיעו עולי הרגל לבית המקדש, נהגו החיילים ללעוג להם והשמיעו הערות מעליבות על מנהגי היהודים. ניתן לראות זאת בקטע המקור: "הנוכרים הודו אמנם שבונה העיר היה יהודי, אך טענו שהעיר שייכת לנוכרים. לו רצה הורדוס להועידה ליהודים לא היה מציב בה פסלים ולא היה מקים בה מקדשים", כלומר מדובר היה במצב שבו הוצבו פסלים בעיר, ולא מטעם היהודים, והכך הפגיעה בדת היהודית.

המרד הגדול הינו תוצאה של סיבות מתמשכות שביב יחס הנציבים ליהודים: החרפת היחס בין היהודים לנוכרים: ברחבי יהודה היו פזורות ערי פוליס רבות אשר ישבו בהם נוכרים (לא יהודים). הנוכרים שימשו ככוח העזר של הרומאים בשמירה על הסדר ביהודה ובין תושבי הערים הנוכריות לבין היהודים היו יחסי מתיחות ועוינות. הנוכרים כל הזמן הציקו ליהודים, צחקו עליהם והתגרו בהם בכוונה. הרומאים תמכו בתושבים הנוכרים ולא התייחסו לתלונות היהודים על הצקות אלו. הנציבים גיבו באופן שיטתי את האוכלוסייה הנוכרית והוסיפו למתח.

יחס הנציבים: כאמור, הנציבים היו ברובם מושחתים. הם עשקו את העם במיסים כבדים, החרימו קרקעות ופגעו ביהודים. הם תמיד תמכו בנוכרים כאשר היה עימות בין יהודים לנוכרים. היהודים נהגו לשלוח משלחות לרומא להתלונן בפני הקיסר על יחס הנציבים אבל בכל פעם שלחו נציב גרוע יותר. על הנציב האחרון שבזמנו פרץ המרד (פלורוס) נאמר שהוא היה מעוניין שיפרוץ מרד כדי להסתיר את השחיתות שלו ולהצדיק פגיעה ביהודים. כאמור, על הנציב האחרון שבזמנו פרץ המרד (פלורוס) נאמר שהוא היה מעוניין שיפרוץ מרד.

פגיעה בדת היהודית

שימוש בכספי המקדש- הנציבים אשר שלטו ביהודה לקחו מאוצרות המקדש. חילול בית המקדש- קיסר האימפריה הרומאית הקיסר קליגולה הורה להציב פסל זהב שלו בבית המקדש בירושלים. אמנם בסוף הפסל לא הוצב כיוון שהקיסר מת, אך היהודים הבינו עד כמה הם חלשים מול הרומאים.

פגיעה בכהונה הגדולה- הנציבים הרומאים מינו גדולים לבית המקדש. הם השתמשו בזכות זאת כדי למכור את המשרה בכסף רב, בלי לבדוק התאמה. כמו כן הם החזיקו את בגדי הכהן הגדול ואילצו אותו לבקש את אישורם ללבוש אותם לטקסים מיוחדים. היהודים ראו בכך השפלה גדולה במעמדו של הכהן הגדול.

2. הממלכה החשמונאית

א. היתרונות בהתרחבות הטריטוריאלית של החשמונאים היו :

שליטה בדרכי מסחר : אלכסנדר ינאי אשר נחשב לגדול הכובשים החשמונאים. הוא יצא למסעות כיבושים מעבר לגבולות ארץ ישראל על מנת לשלוט בדרכי המסחר הבינלאומיות שהיו בעבר הירדן. בנוסף, על מנת שתהיה למדינה החשמונאית פתח לסחר ימי הוא גם כובש את כל הערים ההלניסטיות במישור החוף (חוץ מאשקלון ועכו).

גידול דמוגרפי של היהודים והפיכת יהודה וארץ ישראל ל"מדינה יהודית" : בתחילת דרכם של החשמונאים, הם נאלצו להביא יהודים רבים מרחבי ארץ ישראל כולה לתוך יהודה עצמה כיוון שהללו סבלו מהתנכלויות של נוכרים. הגידול הדמוגרפי בתוך יהודה עצמה הוליד את הצורך להרחיב את גבולות הממלכה. וכך החלו החשמונאים בהתרחבות טריטוריאלית. במשך שנות קיומה של ממלכת החשמונאים הם כבשו שטחים רבים אותם הם סיפחו לממלכתם. שינוי משמעותי היה בימי יוחנן הורקנוס שהרחיב את גבולות יהודה כך שהשם "יהודה" התייחס לכל ארץ ישראל.

בעיה אחת שנוצרה כתוצאה מכיבושי החשמונאים וההתרחבות הטריטוריאלית שלהם היא כמות הנוכרים שעליהם שלטו עכשיו החשמונאים שהייתה מנוגדת לשאיפתם ל"מדינה יהודית". החשמונאים הראשונים נהגו לגרש את הנוכרים מהשטחים הכבושים אך ככל שהשלטון הפך לחזק ומבוסס הם החלו לגיייר בכפייה את התושבים הנוכרים. כך, לכיבושיו הגדולים של יוחנן הורקנוס התלוותה קנאות דתית ובניגוד לאחיו השליטים הקודמים אשר לא גיירו בכוח את התושבים הנכבשים אלא גרשו אותם, יכול היה יוחנן הורקנוס לגיייר בכוח כיוון שהיה מספיק חזק. מדיניות הגיור בכפייה המשיכה עד לימי אלכסנדר ינאי אשר נחשב לגדול הכובשים החשמונאים. כלומר, הבעיה הייתה בתושבים שאינם יהודים תחת שלטון חשמונאים, שבהמשך פתרו זאת, אם באמצעות ואם באמצעות גיור.

ב. יחס החשמונאים להלניזם :

החשמונאים שאפו למדינה יהודית עצמאית ומטוהרת מעבודת אלילים. מלחמתם הייתה בעיקר מלחמה תרבותית כנגד התרבות ההלניסטית שהתפשטה ברחבי יהודה ובעיקר בשכבות הגבוהות (אצילים וכוהנים). למרות זאת, ניתן לראות שינוי משמעותי ביחס שליטי בית חשמונאי לתרבות ההלניסטית ולאורך הדורות ניכר שינוי משמעותי במדיניות החשמונאים :

השליטים האחרונים לבית חשמונאי אימצו לעצמם שמות הלניסטיים כגון יוחנן הורקנוס, אלכסנדר ינאי, אגריפס ועוד.

החשמונאים הכתירו עצמם למלכים וניהלו חצר מלכות מפוארת וראוונתית כמו בתרבות ההלניסטית.

כמו כן, הם החזיקו בצבא שכירים בדומה לממלכות ההלניסטיות. הנהגת המדינה בידי אישה מלכה- שלום ציון המלכה.

הסיבות לשינוי ביחס החשמונאים לתרבות ההלניסטית הן :

הצורך לנהל מגעים דיפלומטיים עם מנהיגים אזוריים ועם הרומאים : כאשר החשמונאים עלו לשלטון הייתה ארץ ישראל מוקפת בשליטים הלניסטיים ובנוסף, החלה האימפריה הרומית להתעצם. שליטי בית חשמונאי נאלצו לתמרן בין הכוחות הפוליטיים הפעילים באזור ולקשור עימם קשרים דיפלומטיים לשם כך היה עליהם להכיר את המנהיגים ההלניסטיים ולאמץ לעצמם שמות הלניסטיים.

הצורך בשינוי ההנהגה הפנימית ביהודה ובעיקר בהגדרה מחודשת של תפקיד מנהיג העם- לא עוד רק מנהיג דתי (הכוהן הגדול) או מנהיג צבאי (כגון יהודה המכבי) אלא מנהיג שיהיה לגיטימי בעיניי שליטי האזור. לכן, ניתן לראות את השינוי בהגדרת השליט- ממנהיג צבאי (יהודה המכבי) גם למנהיג הדתי של העם (כאשר יונתן ממנה עצמו לכוהן כדול). בהמשך יקבלו על עצמם החשמונאים את המנהיגות המדינית נשיאי העם ולבסוף ימנו עצמם למלוכה כמו שמקובל אצל ההלניסטים.

3. מעם מקדש לעם הספר

א. ההרס והדיכוי, שבאו בעקבות המרד הגדול, הנחיתו מכה קשה על העם היהודי בשלושה תחומים :

תחום דמוגרפי- אמנם אין מקור מהימן המפרט על ההרס הדמוגרפי ביהודה לאחר המרד אך אין ספק בכך שלפחות רבע מאוכלוסיית יהודה מתו במלחמה. רבים נמכרו לעבדות ואחרים נשלחו לשמש טרף במשחקי הגלדיאטורים. יחד עם זאת חשוב לציין שהרומאים לא הגלו את תושבי יהודה ולא פגעו בתושבים שלא מרדו בהם.

תחום כלכלי- מבחינה כלכלית יהודה קרסה לאחר המרד. ישובים נהרסו, שדות יהודה נשרפו, קרקעות רבות הוחרמו ואלה שנשארו בידי היהודים חויבו במס קרקע גבוה במיוחד. כמו כן, הוטל מס מיוחד על היהודים בכל האימפריה שבא לסמל את ניצחון האלים הרומאים על האל היהודי. היהודים חויבו לעבוד בשיפוץ כבישים ומצודות.

תחום דתי- היהודים הרגישו אבודים. הם ייחסו את ההפסד במרד ואת חורבן בית המקדש לכך שאלוהים נטש אותם. חוסר היכולת לעבוד את ה' בבית המקדש ולהקריב קורבנות רק הגביר את תחושת הייאוש והנטישה של העם. היהודים הרגישו שבלי בית המקדש אין שום תכלית לקיום העם היהודי.

תחום חברתי- תחושת הייאוש התגברה לנוכח העובדה שלא היה מי שינהיג את העם וינחה אותו כיוון שמעמד הכוהנים נעלם בעקבות המרד- כוהנים רבים ברחו או נהרגו במהלך המרד. הרומאים ביטלו את משרת הכוהן הגדול והכוהנים הבודדים שנשארו איבדו את הלגיטימציה למעמדם כיוון שאין בית מקדש.

ב. לאחר חורבן בית המקדש קם המרכז ביבנה. חכמי יבנה תרמו למעבר של עם ישראל "עם המקדש" ל"עם הספר". חורבן בית המקדש מסמל סיומה של תקופה ותחילתה של תקופה חדשה ללא בית מקדש לעבוד בו את אלוהים. רבים מן היהודים חשו שאין עתיד לעם היהודי. אבל כמו תמיד, הזמן עושה את שלו והחלה מתחזקת ההבנה שיש אפשרות לקיים את העם היהודי גם בלי ירושלים והמקדש. לשם כך הם פעלו במספר דרכים:

הקמת סנהדרין ביבנה- הסנהדרין הורכבה מתלמידי חכמים הבקיאיים בתורה והם עסקו באיסוף הלכות שנפסקו עוד לפני החורבן בנושאי תפילה ולימוד תורה. הסנהדרין שימשה כבית דין לענייני הלכה והם היו הפוסקים היחידים של הלכה אחידה המחייבת את כולם. בהמשך, נשלחו לתפוצות תלמידי חכמים שיפקחו על סדרי הקהילות ומוסדותיהן. חלופה לבית המקדש: העברת הדגש מהמקדש ללימוד תורה- הקמת בית מדרש (לימוד) ביבנה ולאחר מכן בישיבות ברחבי א"י שמטרתם ללמד את הציבור תורה. העלאת ערכם של בתי הכנסת: בנוסף, עוד מימי עזרא ונחמיה היו קיימים בתי כנסת ותפילות וכעת החלו להתייחס לבית הכנסת כ"מקדש מעט"- מקום בו יכולים היהודים לעבוד את אלוהים בלי קורבנות ובאמצעות תפילות.

ערים וקהילות בימי הביניים

4. מקור - מעמדות בח'ליפות המוסלמית

א. לפי חוקי האסלאם, היה ליהודים מעמד מיוחד בממלכה המוסלמית. הם היו במעמד משפטי אחד בכל רחבי הממלכה המוסלמית: בני חסות (אהל א-ד'מה). המוסלמים ראו ביהודים כממשיכי מסורת דתית שמקורה בהתגלות אלוהית אמיתית לפני תקופתו של מוחמד. לכן הם זכו להגנת השלטונות ונהנו מחופש פולחן. אולם, לא הוענקו להם כל פריבילגיות (זכויות יתר). ע"פ התפיסה המוסלמית, ייחודם של היהודים לעומת עובדי אלילים היה בהיותם: "אלה אשר ניתן להם הספר", כלומר קבוצה שקיבלה בעבר כתבי התגלות מאלוהים. אומנם הם סטו מהדרך הנכונה בכך שסירבו להודות בהתגלות הסופית והאמיתית שהביא עימו מוחמד, אך הם מחזיקים בתורות שמקורן אלוהי. לפיכך, היהודים הוגדרו כ- "אהל אלכתאב"- אנשי הספר, פרי התגלות אלוהית, ולכן זכו ליחס טוב יותר מאשר עובדי האלילים.

היהודים, כבני חסות, התחייבו לשלם לשליט המוסלמי מס מיוחד ולהכיר בעליונותו של האסלאם. השליט מצידו הרשה להם לקיים אוטונומיה דתית משפטית והתחייב לשמור על רכושם.

בין השליט המוסלמי ליהודים בעולם המוסלמי התקיים "חוזה חסות". המרכיבים העיקריים של חוזה החסות שחייבו את היהודים היו כאמור שניים" מס החסות וההכרה בעליונות האסלאם.

מס החסות- בן החסות שלא יכול היה להוכיח כי שילם את המס, נחשב כמי שהפר את החוזה ולכן החוזה לא חל עליו ומותר לפגוע בו וברכשו. לכן הקפידו בני החסות לשאת עימם לכל מקום קבלות מיוחדות על תשלום מס החסות השנתי. מרכיבו העיקרי של מס זה היה מס הגולגולת: ה- "גיזיה", שחל על כל גבר לא מוסלמי. גובה המס ומידת אכיפתו השתנו מזמן לזמן וממקום למקום. סוג אחר של מס היה ה- "חראגי", מס קרקע מיוחד. במשך הזמן איבד מס זה את משמעותו כיוון שרוב בני החסות נטשו את עבודת האדמה ועברו לעסוק במקצועות אחרים.

הכרה בעליונות האסלאם- המרכיב השני של חוזה החסות. הבלטת עליונות האסלאם הייתה חשובה מאוד לשליטים המוסלמים והם נתנו לכך גם ביטוי על גבי מטבעות שנשאו כתובות בעד עליונות האסלאם.

החסרונות של מעמד מתוך הקטע: החיסרון הראשון קשור בהשפלה ובאלימות הכרוכים במעמד זה. בקטע כתוב: "הפקידים המייצגים את החוק יוצבו מעל להם ויעמדו כמאיימים", משמע העובדה כי הפקיד המוסלמי עומד מעל ליהודי, אשר מתחתיו, נועדה להשפילו, וכך גם היהדות אל מול האסלאם. בנוסף, בקטע כתוב: "בעת התשלום יקבל הדיימי (בן החסות) מהלומה", כלומר, יש כאן אקט אלים כלפי היהודי בשל מעמדו המשפטי כבן חסות.

החיסרון השני הוא מעצם התשלום של המס, מס הגולגולת, בגלל היותו של אדם יהודי, עליו לשלם סכום כספי.

היתרון של מעמד זה מתוך הקטע: למרות קיומו של מעמד זה כמושפל בקטע, בסופו של דבר, המוסלמים אינם פוגעים ביהודים פגיעה פיזית אלימה למדי, אלא למען יראו וייראו. כלומר, המוסלמים מטרתם להנציח את היהודי כנחות ומושפל ואז יניחו לו לנפשו ולא יפגעו בו עוד לרעה, כפי שכתוב בקטע: "הם יבינו כי שוב חסד אנו עושים עימם בקבלנו מידיהם את הגיזיה (מס הגולגולת) ונניח להם בכך".

ב) החובות של השפחה כללו חובת קיום יחסי מין עם בעליה על פי רצונו, כמו כן היא הייתה חייבת להיות פילגש לאדון. כאשר מת האדון, יכלה השפחה לזכות בחירותה ולהיות חופשייה.

החובות של העבד כללו חובת ציות להישמע לאדון שלו. בנוסף, אם נשא העבד אישה, היו כל ילדיו לרכוש אדונו. שחרור העבדים היה אפשרי כאשר העבד קיבל עליו את דת האסלאם. כמו כן, אם האדון היה כותב בצוואה כי העבד משוחרר לחופשי, הדבר היה חייב להתבצע. בנוסף, אם עבד חסך מספיק, הוא יכל לפדות את עצמו ולצאת לחופשי. אם בעל העבד התעלל בו, היה עליו לשחררו.

5. הקמת הערים והחיים בהן

א) גורם פוליטי: השליטים הבינו שבאמצעות הקמת הערים החדשות וחיזוקן של ערים קיימות, הם יכולים לבסס את שלטונן ולהעמיקו, ובכך לבטל את הנאמנות לשלטון הקודם. העיר הייתה הבסיס לשלטון החילופים או השושלות המקומיות, הן הוקמו על ידי השליט, והעמיקו את הלגיטימציה של השלטון המוסלמי החדש.

גורם כלכלי: התפתחות המסחר הביאה לעליית מעמד הסוחרים ולמרכז מסחרי שהתקיים בעיר שגדלה. היקפה האדיר של הממלכה המוסלמית שהוקמה ע"י יורשיו של מוחמד, אפשרה מעבר של סחורות מאזור הים התיכון אל המזרח ובכיוון ההפוך. הממלכה המוסלמית הייתה יחידה כלכלית אחת גדולה והמסחר בה גדל בהתמדה. הסוחרים נעו ברחבי הממלכה והערים שגשו ונעשו למרכזי מסחר. ככל שגדלו הערים, גדל הביקוש לתחום המזון שהגיע מאזורי החקלאות. הייצור החקלאי הרב הביא לעודף סחורות והדבר תרם להתפתחות המסחר. כמו כן, הגיעו אל הערים חומרי גלם ומותרות כמו זהב, אבנים יקרות, בדים יקרים ותבלינים שיובאו ממקומות שונים בעולם כמו: הודו, סין ואירופה. הדינאר, שהיה המטבע המוסלמי, נעשה למטבע המרכזי שבאמצעותו התנהל המסחר.

המסחר הצמיח בערים מעמד בינוני וגבוה שהייתה לו היכולת לשלם מיסים גבוהים לשלטון. המסחר בממלכה המוסלמית התנהל בשתי דרכים:

בדרך הים- דרך המסחר המרכזית שהתנהלה בעיקר דרך האוקיאנוס ההודי. הסוחרים הגיעו לאזורים שונים ומרוחקים: הודו, סין, אפריקה. הסחורות הגיעו אל העיר בצרה שבדרום עיראק- עיר מסחר ראשית בתקופת שלטונו של בית עבאס. מבצרה הועברו הסחורות לבגדד דרך נהר החידקל ומשם לאזורים אחרים כמו סוריה ומצרים. במאה ה-10 החל להתנהל מסחר גם עם ערי הנמל האיטלקיות ונציה ואמלפי.

בדרך היבשה- באמצעות שיירות של גמלי, חמורים.

ב) מבנה הבתים בבגדד, סייע רבות לתושבים להתמודד עם האקלים החם.

הבתים מבגדד נבנו מחומרים שונים, למשל: מבוץ קשיח, לבנים שאותן שרפו בשמש או בתנור, עץ ואבנים. גגות הבתים בבגדד היו שטוחים ועקב כך אפשרו לתושבי העיר לטפס עליהם ולישון מתחת לכיפת השמיים, וכך להתמודד עם החום שבאזור זה.

בנוסף, בימי הקיץ החמים, על מנת לקרר את הבתים, היו תולים אריגים רטובים בחלונות על מנת לקרר את הבתים באמצעות הרוח הכנסת אל הבתים. בנוסף, על מנת להגביר את הבידוד, היו מטייחים את הגג בחומר רטוב והדבר היה מונע את התחממות פנים הבית. שיטה נוספת לקירור הבי הייתה הכנסת גושי קרח גדולים אל תוך מבנה עשוי מעין כיפה, ובעזרת מניפות גדולות ניתן היה להוריד את החום בבית.

6. ההנהגה היהודית בח'ליפות המוסלמית

א. ירחי כלה נחשבו לגולת הכותרת של פעילות הישיבות: פעמיים בשנה, בחודשים אדר ואלול, הצטרפו אל תלמידי הישיבה לומדים ממקומות שונים; אנשים שהיו טרודים יום-יום בפרנסת משפחותיהם, התפנו מעיסוקיהם ובאו ללמוד בישיבות. הם למדו יחד מסכת שנקבעה מראש, הקשיבו לדיוני החכמים והציגו שאלות שהועלו בקהילותיהם. 70 חברי הסנהדרין הגדולה היו דנים בשאלות, ובסוף הדיונים היה גאון הישיבה מכריע וקובע את התשובות. בכך שהגיעו יהודים רבים ממקומות שונים אל בגדד, התחזק הקשר בין הקהילות היהודיות למרכז בבגדד.

עם זאת, זרם השאלות אל חכמי בבל לא פסק גם ביתר חודשי השנה. התפשטות התלמוד הבבלי, על לשונו וסגנונו הקשים, ברחבי העולם היהודי גרמה לעלייה מתמדת בזרם השאלות שהופנו אל גאוני בבל. במאות 8-10 הופנו אלפי שאלות אל ישיבות סורא ופומבדיתא. שאלות אלו ותשובות החכמים רוכזו לכדי ספרות ענפה "ספרות השו"ת) באופן שחיבר את המרכז בבגדד אל חיי היום יום בקהילות היהודיות הפזורות בח'ליפות המוסלמית וחיזק את הקשר ביניהם.

ב. רס"ג השתתף בשיח תורני רב בתקופתו. בתוך כך, לא פחד להביע את דעתו מעולם, ולא פחד מעימות הקשור לתפקידו או להגותו ותפיסת עולמו ("איננו מתיירא מאדם בעולם"), וכן לא הסביר פנים לאף אדם רק כי הוא חכם, כלומר לא התייחס לאדם בצורה שונה, לטוב או לרע, בשל חוכמתו של זה ("ואינו מסביר פנים לשום אדם בעולם מפני רוב חוכמתו"). נדגים כיצד שניים ממאפיינים אלו באו לידי ביטוי בפעילותיו:

ראשית, מששמע רס"ג על הכוונה של חכמי ארץ ישראל לקבוע את לוח השנה באופן שחג הפסח יחול ביום ראשון בשבוע, יצא מיד כנגד כוונה זו. רס"ג טען שלפי החשבון הנכון יש לעבר את השנה כך שחג הפסח יחול ביום שלישי בשבוע. ניתן לראות באירוע זה כיצד רס"ג חלק על חכמי ארץ ישראל, ולא הסביר להם פנים על אף שוודאי היו חכמים.

שנית, שנתיים אחרי שנבחר רס"ג לראש ישיבת סורא, בתמיכתו ובהטלת מלוא השפעתו של ראש הגולה דויד בן זכאי, התגלעה מחלוקת קשה בין השניים, והמחלוקת פילגה את הציבור. הפרשה החלה בערעורו של רס"ג על פסק דין בענייני כספים שנתן ראש הגולה. כתוצאה מערעור זה הדיח ראש הגולה את רס"ג, ורס"ג הדיח את ראש הגולה - כל אחד פעל מתוקף תפקידו. עד מהרה סחף ויכוח זה לתוכו את כל ראשי הציבור ועורר עניין בעולם היהודי כולו - ואף בקהילות הרחוקות בצפון אפריקה ובספרד. לבסוף הסתיימה הפרשה, כשכל אחד משני הצדדים הוסיף להחזיק בתפקידו. ניתן לראות באירוע זה כיצד רס"ג לא פחד ולא התיירא מפני ראש הגולה, ולא חשש להתעמת איתו.

7. מקור – הקהילה היהודית בעיר הנוצרית

א) חרם הינו אחד האמצעים המאפשרים לקהילה היהודית לאכוף את תקנותיה וסמכותה בניהול הקהילה. המשמעות של חרם - לא דיברו עימו ועם ילדיו, לא אפשרו להם להיכנס לבתי ספר, יש בחרם מעין משמעות מנטאלית שכן גם בשמיים כועסים עליו.

החרם נחשב לעונש קשה בתקופה זו מכיוון שהאדם שבחר שלא להישמע להוראות הקהילה, הסתכן בהחרמת משפחתו, מדובר באמצעי אכיפה הפוגע קשות בהשתלבות הפרט ומשפחתו בקהילה, המדובר גם בנידוי קשה בעל משמעות דתית.

בקטע מצויין המשפט: "לא היה כמעט תחום בחייהם של בניה שהקהילה לא פרשה עליו את כנפיה", משמע כמעט ובכל תחומי החיים, יש לקהילה היהודית השפעה. ומכאן, כאשר הוטל חרם, אזי אותו אדם שהחרם הוטל עליו, הדבר פגע בו ובמשפחתו, שכן מדובר בקהילה שהתנהלה באופן בלעדי ועצמאי, כמדינה בתוך מדינה. כך למשל, מצויין בקטע שהקהילה פיקחה "על המסחר", "על נכסי דלא ניידים", כלומר ברגע שהוטל החרם, אותו אדם שהחרם היה כלפיו, נפגע מאוד בתחומים אלו.

ב) אחת מתקנותיו של רבנו גרשום מתייחסת ל: איסור על גירוש האישה. כלומר, לבעל היה אסור לגרש את אשתו מביתו, ללא הסכמתה.

חשיבותה של תקנה זו בכך שהיא נועדה לסייע לאישה, להגן עליה, לשמור על אם המשפחה מבלי שתיפגע.

תקנות נוספות של רבנו גרשום, כמו למשל האיסור להרבות בנשים, נועדו גם כן לשמור על התא המשפחתי ועל זכויות האישה.

8. התפתחות העיר הנוצרית

א) גורם כלכלי - התפתחויות במסחר: ההתפתחות בחקלאות הביאה לכך שבני האדם החלו לייצר יותר תוצרת ממה שהם צורכים, ואת עודפי הייצור היה צריך למכור על מנת להרוויח כסף (ולא לתת להם להיזרק או להירקב). וכך החלו להיות עודפי ייצור שהופנו למסחר מקומי ובינלאומי. מגדלי החקלאות החלו להעמיס סחורות על עגלות ולמכור את הסחורות מחוץ לכפרים ואף במקומות רחוקים יותר. התפתחות המסחר הביאה להתפתחות שוק הכספים, ובאירופה החל להתפתח המסחר וגם הירידים והשווקים, שם מכרו וקנו את התוצרת אנשים רבים שהגיעו לעיר ממקומות שונים. אחד הביטויים ל"מהפכה המסחרית" היא הקמת "ברית ערי ההאנזה"- התאגדות בין עירונית של סוחרים שהפכה במאות ה-14 וה-15 לא רק לכוח כלכלי, אלא גם לכוח מדיני וצבאי רב עוצמה באירופה. סוחרים של כמה ערים ואף ערי מסחר שלמות התאגדו לשם הגנה על האינטרסים שלהם, למניעת תחרות ולשמירה על השליטה בשווקים ובחומרי הגלם בעולם. "ברית ערי ההאנזה" הקיפה כ-80 ערים מעריה של צפון אירופה.

גורם חברתי – תהליך העיור: אוכלוסיית אירופה החלה לגדול ובין המאה ה-11 ל-14 גדלה האוכלוסייה מ-42 מיליון ל-73 מיליון בני אדם. הגידול באוכלוסייה נבע משיפור באמצעי הייצור ומגידול בביטחון הפנימי והחיצוני שכן הסתיימו פלישות השבטים שהביאו לאבדות בנפש ומאמץ האבירים הלוחמים הופנה אל מחוץ לאירופה. הגידול באוכלוסייה הביא לכך שאיכרים רבים סבלו ממחסור באדמה כמקור פרנסה. אם בעבר היו מעט עובדים שעבדו על שטח אדמה מסויים, בשל הגידול באוכלוסייה היו רבים שדרשו לעבוד על אותה שטח אדמה. כשהבינו ששטח האדמה הקטן לא יפרנס אותם וגם כאשר היו איכרים שהיו מחוסרי אדמה לעבודה, החלה תנועה מאסיבית של אנשים מהכפר אל העיר במטרה למצוא פרנסה (תהליך העיור).

ב) ייסודה של פראג מתחיל בשנת 870, כאשר משפחת פרמישל מקימה על הגדה השמאלית של נהר ולטאבה מבצר. תפקיד המבצר היה להגן על המשפחה וסביבו מתפתחת פראג. העיר הוקמה על נתיב סחר ראשי שעבר מגרמניה לרוסיה. בסוף המאה ה-9 הוקמה לידו כנסייה, ועם הזמן מוקמות כנסיות ומבצרים על הגדה הימנית. ב-970 הופכת פראג למרכז דתי שמושך עולי רגל נוצרים בעקבות מינוי בישוף לעיר ובניית מנזר בנדיקטי בשנת 973.

במאה ה-10 הופכת פראג למקום מסחר שמושך אליו סוחרים, אנשי דת ואצילים מכל רחבי אירופה.

באמצע המאה ה-12 פרצה שריפה בפראג, גורם שהאיץ מעבר של אנשים להתיישב בגדה הימנית. במאה זו ממשיכה הגדה הימנית להתרחב ומוקם בה שוק שבו מתנהל מסחר בימי סוף השבוע. הסוחרים החלו בונים בקרבת השוק את בתיהם והיקף המסחר בשוק מביא את המלך להחלטה למנות אדם שיפקח על המסחר באזור וגם כדי לגבות מיסים.

במאה ה-13 מצורפת הגדה הימנית לשטח העיר פראג, ויש בה כעת בית כנסת אחד, כנסיות ומנזרים.

במהלך המאה ה-14, המלך קרל ה-4 הופך את העיר פראג לעיר הבירה של הקיסרות הרומית הקדושה. מהלך דומה ננקט על ידי המלך פרדיננד ה-1 והמלך רודולף השני במהלך המאה ה-16. הודות לפעולות אלו, ממשיכה העיר להתפתח, מושקעים בה כספים, חצר המלך עובר אליה וכך גם הפגישות המדיניות.

9. אישים בולטים בקהילה היהודית בפראג

א) הקהילה היהודית בפראג, התמודדה עם בעיות רבות, בעיקר בתחום החברתי והכלכלי. מכיוון שמדובר היה בחיי קהילה בשטח כה צפוף והפער בין העשירים לעניים היה גדול (קיטוב חברתי), הייתה צריכה הקהילה היהודית לנקוט ב – "עזרה הדדית", משמע סיוע לחברי הקהילה.

מרדכי מייזל היה יהודי עשיר ומפורסם מאוד שביהודי פראג. היו לו קשרים טובים עם השלטון בבוהמיה, הוא פעל רבות להתפתחותה של הקהילה היהודית בפראג, הוא תרם גם לקהילות נוספות מחוץ לפראג. כך למשל:

מייזל נתן הלוואות ללא ריבית לעניים ולנוזקים.

מייזל בנה באזור היהודי בפראג בתי מרחץ, מקוואות, בתי כנסת ("בית הכנסת הגבוה" ב-1568 ובית הכנסת על שמו- " בית הכנסת מייזל" ב-1592), בתי חולים ושיבות ועוד.

מייזל דאג לחתן את בנות העניים בפראג, ודאג לכך שלא יימצאו משפחות ללא ארוחת חג בשבתות ובחגים.

(ב) את הקהילה היהודית בפראג העסיקו בעיות כגון שיטות הלימוד והפסיקה.

המהר"ל יצא נגד שיטת הלימוד שהייתה נהוגה בישיבות, "שיטת הפלפול" - לימוד על דרך הויכוח, והוא טען ששיטת לימוד בדרך הויכוח אינה תורמת להבנה של נושא הלימוד. המהר"ל טען כי החינוך נרכש בהדרגה, הלומד צריך לשלוט קודם היטב במקרא, לאחר מכן במשנה ורק אחר כך להתחיל ללמוד תלמוד. לכן צריך בגיל הרך ללמוד מקרא, בגיל העשרה ללמוד משנה ובנעורים להגיע לתלמוד. בנוסף, המהר"ל היה בעד לימודים כלליים כמו: היסטוריה, מדעים והוא ראה בזה סולם לעלות אל חכמת התורה והכרת הבורא. הוא דרש לשמור על הפרדה מוחלטת בין לימודי קודש והתורה לבין לימודי חול ולימודים חיצוניים.

המהר"ל יצא נגד הפסיקה ההלכתית שרווחה בתקופתו. הן הפסיקה ההלכתית של הרמ"א (רבי משה איסרליש) שהיה נפוץ אצל יהודי אשכנז והן פסיקת ההלכה של רבי יוסף קארו - מחבר "שולחן ערוך" שהיה נפוץ בכל קהילות ישראל. המהר"ל טען שפסיקות ההלכה פוגעות במעמדם של הרבנים ובמעמד הרבנות בכלל. לטענתו הפסיקה צריכה להיות תוצאה של משא ומתן. לטענתו פסקי ההלכה מונעים התדיינות והעמקה בתלמוד כי הם נותנים מראש החלטה סופית וכך נמנעת התעמקות והתעסקות בתלמוד. בדרך של משא ומתן התוצאה המתקבלת מקובלת על כולם.

פרק שני – לאומיות וציונות

10. מקור – התנועות הלאומיות – מאפיינים ומנהיגים

א. בקטע המקור ניתן למצוא מספר מאפיינים המלכדים את בני אותו לאום : שפה משותפת – כרטיס הברכה נכתב בשפה העברית כמעט בכלול, שפה המאחדת את בני הלאום היהודי.

היסטוריה משותפת – ניתן לראות בכרטיס הברכה את שמותיהם של שנים עשר שבטי ישראל, שהם האבות הקדומים של העם היהודי.

אמונה במיתוסים / דת / מורשת משותפים – בכרטיס הברכה ניתן לראות פסוקים מהתנ"ך על שיבת ציון, ואזכורים למקומות הקדושים על פי המורשת היהודית (ירושלים, קבר רחל, הכותל המערבי). בנוסף, ניתן גם לראות בברכה זיקה לטריטוריה, גם במילים ציון שמשמעותה ישראל, גם ירושלים וגם ניתן לראות שכתוב "עיר הקודש ציון" והיא ירושלים הקדושה לעם היהודי שמחובר לה כל כך מבחינה דתית, היסטורית ותרבותית.

בכדי שאוסף של פרטים יתאחדו לכדי עם, הם צריכים מאפיינים משותפים שיחברו ביניהם ויפתחו בהם את התודעה הקולקטיבית המשותפת. כאשר בני אדם מדברים באותה השפה (אשר לרוב גם מכילה בתוכה משקעים תרבותיים), חולקים את אותה תודעה היסטורית ומאמינים בסיפורי עם, מיתוסים ומורשת משותפת, הרי שמתחדדת בהם ההבנה שהם חלק מדבר-מה גדול מהיותם בני אדם פרטיים – הם חלק מלאום. חיבור זה, הוא שמביא להתעוררות לאומית שכן בני הלאום יוצאים מ"תרדמתם" ורוצים לחזור אל המאחד והמשותף.

ב. במהלך המאה ה-19 קמו מנהיגים רבים שהובילו תנועות לאומיות, בעיקר ברחבי אירופה, אל עבר מאבקן לעצמאות וריבונות. רוב המנהיגים חלקו מאפיינים משותפים: הם היו אנשים כריזמטיים בעלי יכולת הנהגה שסחפה אחריהם את בני עמם, הם לרוב הגיעו מתוך העם, המעמד הבינוני-נמוך ולא מהמעמד הגבוה והאליטות, הם היו אנשים משכילים ובעלי תודעת שינוי מפותחת תוך שהאמינו בחזון ברור ובצדקת דרכם והיו בעלי אומץ להמשיך במאבק לעצמאות חרף כל הקשיים. שניים ממאפיינים אלו שניתן למצוא בהרצל, מנהיגה הבולט של התנועה הלאומית היהודית (הציונות):

הרצל היה אדם כריזמטי ביותר. נאומיו בקונגרס הציוני היו רהוטים ומלאי פאתוס ואמצעים רטוריים משכנעים, הוא הצליח בכוח אישיותו לחבר יהודים מכל קצווי אירופה לתנועה לאומית אחת, ממוסדת ומאורגנת.

הרצל היה אדם בעל חזון גדול והאמין בכל כוחו בחזון שלו. ניתן לראות זאת במאמציו הבלתי נלאים להיפגש עם מנהיגי האימפריות (בריטניה, גרמניה, האימפריה העות'מאניים) של התקופה גם כשנתקל בסירובים, וכן בספרו הידוע "מדינת היהודים" בו הוא פורס באופן ברור את חזונו עבור המדינה היהודית שתקום.

א. במהלך המאה ה-19 צמחו תנועות לאומיות רבות באירופה, וביניהן התנועה הלאומית היהודית (הציונות). ישנם גורמים המשותפים לצמיחת ציונות וליתר התנועות הלאומיות באירופה וישנם גורמים שונים.

גורמי צמיחה משותפים לציונות וליתר התנועות הלאומיות :

תנועת ההשכלה: באמצע המאה ה-18 קמו מספר הוגי דעות שהביאו לעולם רעיונות חדשים, רעיונות של קידמה, והם זכו לכינוי "תנועת ההשכלה" ובניהם אנשים כגון ג'ון לוק ותומאס הובס. אנשים אלה טענו שיש לעשות שימוש בתבונה, יש להטיל ספק, לא כל דבר שהכומר אומר צריך להסכים לו, בני האדם נולדו חופשיים ושווים והם יכולים לשנות את המציאות שבה היא חיים. תנועת ההשכלה טענה שלכל בני האדם יש זכויות טבעיות (חופש, חירות, קניין). כמו כן, לשיטתה, השליט צריך לדאוג ולספק זכויות אלו ואם הוא איננו עושה זאת אז צריך ואף מוצדק למרוד בו על מנת לזכות בזכויות הטבעיות.

כאשר העמים שהיו תחת שלטון זר וחסרי זכויות נחשפים לרעיונות ההשכלה, הם מבינים שהם זכאים לזכויות ולמדינה משלהם. הם הבינו שכדי להשיג מטרות אלו הם חייבים להקים תנועה שתנהל את המאבק, תכוון אותו ותסחוף את העם למאבק שסופו מדינה עצמאית בעלת זכויות. בתנועה הציונית, באמצע המאה ה-19 קמה תנועת ההשכלה היהודית ובראשה אדם בשם משה מנדלסון. מלבד רעיונות של חופש, חירות וזכות טבעית למדינה, אשר היהודים נחשפו אליהם, יש לציין את אבי תורת ההשכלה היהודית מנדלסון, אשר תבע את המשפט "היה יהודי בביתך ואדם בצאתך". כלומר, היהודי יכול לקיים בביתו את מצוות היהדות אך עליו להשתלב בחברה המקומית ולהשאר מאחור את הסממנים היהודיים (הלבוש, השפה ועוד). יהודים רבים אימצו את דבריו, ניסו להשתלב בחברה אך החברה המקומית דחתה אותם. כאשר הם הבינו שהם צריכים פתרון אחר למצבם, אולי פתרון של מדינה, ועל מנת לממש זאת עליהם להקים תנועה לאומית

תהליך החילון : עד לחדירת רעיונות תנועת ההשכלה, לדת הנוצרית ולכנסייה היה מקום מרכזי בחייהם של האוכלוסייה. אבל, כאשר הופיעו רעיונות ההשכלה, הם הטילו ספק בכנסייה וברעיונותיה וכך האוכלוסייה באירופה החלה לאט לאט להתנתק מהשפעת הכנסייה (עדיין נשארו נוצרים מאמינים). וכך, נוצר לאוכלוסייה צורך של שייכות, חלל ריק, ואת החלל הזה מילאה הלאומיות באמצעות דגש של מוצא משותף, שפה, תרבות והיסטוריה (תהליך החילון מסביר מדוע הדת היא לא גורם מאחד).

גם על העם היהודי עבר תהליך חילון דומה, שהביא לכך שאנשים התאחדו סביב היהדות כלאום לאחר שהתנתקו מהיהדות כדת. בנוסף, בעקבות חדירת רעיונות תנועת ההשכלה, יהודים רבים החלו לזנוח את התפיסה הדתית ולפיה אסור לעלות לארץ ישראל עד ביאת המשיח. הם הבינו שתפיסה זו מוטעית וכדי להקדים את הגאולה עליהם לעלות לארץ ישראל. על מנת להשיג זאת יש להקים תנועה לאומית.

גורם שונה לצמיחת התנועה הציונית בהשוואה ליתר התנועות הלאומיות:

האמנציפציה וכישלונה : אמנציפציה משמעותה שוויון זכויות. היהודים ברחבי אירופה הופלו לרעה בכל הקשור לחיים החברתיים והכלכליים. במדינות רבות ועל פי חוק, היה אסור ליהודים ללמוד באוניברסיטאות, לגור במרכזי הערים, לעסוק במקצועות חופשיים (רופא, רואה חשבון, עיתונאי ועוד) ובמקצועות ציבוריים (פקידים ציבוריים, קציני צבא ועוד). המדינה הראשונה שהעניקה ליהודים אמנציפציה היא צרפת. ב-1789 מתפרסמת בצרפת "הצהרת זכויות האדם והאזרח" והרעיון המרכזי בה הוא שכל בני האדם שווים. כפועל יוצא מכך, שנתיים מאוחר יותר מקבלים היהודים שוויון זכויות, הם מתחילים להשתלב בחברה וביטוי לכך ניתן לראות במשפחת רוטשילד. אולם, למרות שעל פי חוק היהודים שווים, בפועל החברה דוחה אותם, שונאת ומקנאת בהם על הצלחתם.

כאשר היהודים מבינים שהאמנציפציה כפתרון למצבם, נכשלה, הם מבינים שעליהם למצוא פתרון אחר, אולי מדינה, וכדי לממש פתרון זה עליהם להקים תנועה לאומית משלהם. גורם זה הוא גורם ייחודי ליהודים שלא התקיים ביתר התנועות הלאומיות.

ב. התעוררותם של הלאומים וצמיחתן של מאבקים טריטוריאליים ומדינות חדשות הביאו לשינויים

במפה המדינית, הן של אירופה והן של ארץ ישראל.

שינוי במפת אירופה: במפה הפוליטית של 1815, מופיעות אימפריות כגון האימפריה העות'מאנית, הקיסרות הרוסית וממלכת פרוסיה, לעומת זאת, במפה הפוליטית של 1920 שלאחר מלחמת העולם הראשונה, כל אותן אימפריות מתפרקות. לצד זאת, במפה הפוליטית של 1815 ישנם עמים רבים שאינם עצמאיים ושחיים תחת שלטון זר. לעומת זאת, במפה הפוליטית של 1920, קמות מדינות עצמאיות חדשות כגון בולגריה, יוון, אלבניה ועוד.

שינוי במפת ההתיישבות בארץ ישראל שיצרה התנועה הציונית:

עד תחילת העלייה הראשונה, ארץ ישראל הייתה מיושבת בעיקר בערים ערביות (עזה, רמלה ועוד), וערים מעורבות (ירושלים, חברון, צפת, טבריה). בארץ היו רק מעט נקודות התיישבות יהודיות כגון מקווה ישראל ופתח תקווה (פ"ת הייתה המושבה הראשונה). בימי העלייה הראשונה והשנייה הוקמו בארץ עשרות מושבות, בנוסף עיר עברית ראשונה. ההישג הגדול של עליות אלו הוא כפול :

ראשית, עשרות ישובים עבריים הוקמו, דבר שלא היה קודם לכן.

כמו כן, ישובים אלו לא הוקמו במקום אחד אלא היו פזורים בכל רחבי הארץ (הגליל העליון-מטולה, בקעת הירדן - דגניה, מישור החוף - זיכרון יעקב, השרון - כפר סבא). עובדה זו יצרה היאחזות רחבה על הקרקע וכך תשתית של ישובים יהודיים בעלי רצף טריטוריאלי אשר יוקמו בשנים הבאות.

12. התנועה הציונית ומדיניות השלטון העותמאני בארץ ישראל בזמן מלחמת העולם הראשונה

א. במהלך מלחמת העולם הראשונה ניצבה התנועה הציונית בדילמה, בשאלה במי לתמוך במלחמה. דילמה זו נבעה ממספר סיבות, נציג כמה מהן:

מלחמת חפירות: היה קושי גדול להמר מי תנצח במלחמה שכן זו הייתה מלחמה סטטית וללא הכרעה והתנועה הציונית לא רצתה להסתכן בהימור על הצד שיפסיד.

דאגה לביטחונם של יהודי א"י: אי מעורבות ציונית במלחמה תועיל למצבו של היישוב היהודי בא"י, שנשלט ע"י התורכים, שכן ייתכן שהם ימשיכו לשלוט שם לאחר המלחמה. היה חשש שאם תיווצר תמיכה במדינות המרכז, השלטון התורכי בארץ יכעס ויפנה זעמו אל האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל.

חשש לגורלם של יהודים, אזרחים וחיילים, החיים בכל אחד ממדינות הנוטלות חלק במלחמה: מנהיגי התנועה הציונית חששו שהצטרפות לאחד הצדדים תזיק ליהודים הגרים במדינות הנלחמות. כך למשל, אם תיווצר תמיכה במדינות המרכז (תורכיה, גרמניה, בולגריה), אז יהודים שחיים במדינות ההסכמה (בריטניה, צרפת, רוסיה) עלולים להיפגע ע"י השלטונות והאוכלוסייה המקומית בשל תמיכה זו, שתתפרש כבגידה ואויב להם, ולהיפך.

בשל סיבות אלו, ההנהגה הרשמית של התנועה הציונית בחרה לנקוט בעמדה ניטראלית ולא עמדה לצדו של אף אחד מהגושים (עמדה שתשתנה בהמשך, בשנת 1917, כאשר התנועה הציונית תקבל לידיה את הצהרת בלפור).

ב. עם הצטרפותה של האימפריה העותמאנית למלחמת העולם ה-1 ב-1914, הפך כל שטחה של א"י למחנה צבאי גדול. מרגע זה חלה הידרדרות ביחסים שבין השלטון העותמאני ליישוב היהודי בא"י. השלטון העותמאני, בראשותו של המושל ג'מאל פחה, נהג בצורה אכזרית ועוינת כלפי היהודים. הדבר נבע ממספר סיבות:

ניצול כלכלי: ג'מאל פחה רצה לנצל את היישוב היהודי מבחינה כלכלית לטובת מאמץ המלחמה התורכי.

מניעת ריגול לטובת רוסיה ובריטניה: תורכיה לחמה ברוסיה, ומכיוון שמוצאם של מרבית היהודים מבני היישוב היה ממזרח אירופה, נטו התורכים לראות ביהודים "גייס חמישי" (מרגלים) לטובת מדינות ההסכמה.

רצון למנוע כל ניסיון של מרד: השלטון העותמאני ראה בכל תנועה לאומית השוכנת ברחבי האימפריה שלהם גורם המבקש לנצל את הזדמנות המלחמה המתקיימת, כדי להרים ראש ולהתמרד, ולכן מדיניותם כלפי היהודים נועדה למנוע מרידות.

שתי דוגמאות למדיניות זו:

התורכים הכריחו את אנשי היישוב להתגייס לצבא הטורקי ומי שסירב גורש מחוץ לארץ ישראל (כ-11,000 גורשו למצרים).

התורכים החלו לגרש ב-1917 את התושבים היהודים שעל ערי החוף בעקבות התקדמות הבריטים לארץ והחשש שהיהודים יסייעו לבריטים בריגול נגדם. אלפי אנשים סולקו מבתיהם ועברו להתגורר רובם במושבות הגליל, חלקם במושבה כפר סבא ואחרים לירושלים. אנשים אלו נשארו ללא בית, עבודה ותנאי מחיה בסיסיים.

התורכים אסרו על כל ביטוי או סממן ציוני, הם אסרו על הנפת דגלי התנועה הציונית, אסרו על שימוש בבולים ציוניים, הטילו צנזורה על העיתונות ועוד.

13. התנועות הלאומיות והתנועה הציונית בארץ ישראל

א. אציג שני קשיים של התנועה הלאומית שפעלה באיטליה :
האפיפיור והכנסייה הקתולית : מדובר באיש דת בעל כוח והשפעה. המאבק לאיחוד איטליה נשא אופי חילוני ואילו האפיפיור רצה שאיטליה תהיה בעלת אופי דתי. כמו כן הוא לא רצה לאבד שטח גדול השייך לו ואשר הניב עבורו מיסים. לאור כך נלחם בתנועה הלאומית וסירב להתאחד עם איטליה.
אוסטריה : מעצמה חזקה שרצתה להמשיך ולשלוט באיטליה ואף דיכאה באכזריות את המאבק של תנועת הקרבונרי.

דרך התמודדות עם הקשיים : הברית עם צרפת. צרפת, בהובלתו של נפוליאון ה-3, סייעה להביס את אוסטריה ולסלק אותה מצפון איטליה ב1859. בתמורה, קיבלה לידיה את שטחי ניס וסבויה.

ב. לעולים לארץ בעלייה הראשונה והשנייה (שאיננו לפני מלחמת העולם הראשונה) היו מספר קשיים. נציג שניים מהם :
ההיכרות המועטה של העולים עם כלי העבודה והקרקע, גרמה להם להיכשל בעבודת האדמה. נוצרו להם שלפוחיות בידיים, האדמה לא הניבה פרי והיו כאלו שהחליטו לעזוב (יש לזכור, חלקם הגדול של העולים היו מעולם מקצועות רוח ולא עובדי עבודת כפיים).
הערבים בארץ התנכלו ליהודים, דבר שבא לידי ביטוי גם באלימות שהופנתה אליהם וגם במעשי גניבה ובזיזה מהמושבות.

אחת מהדרכים שבאמצעותה התמודד היישוב היהודי עם קושי :
הקמת ארגון "בר גיורא" (1907) ששינה בהמשך את שמו ל"השומר" (1909) בשיאו הוא מנה כ-400 חברים והחל לשמור גם במושבות הצפון וגם במרכז. סיסמתו הייתה : "בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום". השומר אימן את חבריו בהגנה עצמית, הם למדו לרכב על סוסים ולעשות שימוש בנשק, בנוסף הם התלבשו כמו ערבים (לבשו כפייה, גידלו זקן) כל זאת על מנת להיות דומים לערבים החזקים ואף לקבל מהם כבוד והערכה. ואכן, בזכות פועלם נוצר דימוי עברי חדש שם יהודי חזק, היודע להגן על עצמו וצומצמו הפגיעות ביישוב היהודי.

פרק שלישי – המאבק על הקמת מדינת ישראל

14. מקור- הוויכוח על הכרזת המדינה

א. הסיכון שבהכרזה על הקמת המדינה במועד זה (יום עזיבת המנדט) על פי הקטע הינו סיכון במישור הצבאי.

באותה תקופה, היה ברור שאם היהודים יכריזו על מדינה, הם נכנסים למלחמה באויב הציוני, מה שיהפוך את מלחמת העצמאות ממלחמה של תושבים בתושבים, למלחמה של מדינה במדינות ועל כן המלחמה עתידה להחריף ולהיות קשה הרבה יותר. בנוסף, בזמן שהדיון של מועצת העם בעניין ההכרזה התקיים, המלך חוסיין שינה את דעתו והודיע כי במקרה של הכרזה, גם ירדן תצטרף למדינות ערב במלחמה מול ישראל, דבר שמגביר את כוחן של המדינות הצפויות לפלוש.

על פי הקטע, יגאל ידן סבור כי לכוחות הלוחמים היהודים אין בשלב הזה מספיק נשק וכלי מלחמה על מנת להתגבר על הצבאות המיומנים של מדינות ערב ומסביר "באופן אובייקטיבי, ללא ספק יש להם יתרון גדול ברגע זה."

דוגמאות מהקטע לביסוס התשובה :

"הייתי אומר, שהיתרון שלהם גדול, אם כל הכת הזאת (הכוחות הערביים) תבוא ותילחם בנו"- ניתן להבין מהציטוט כי יגאל ידן חושש שצבאות ערב יכנסו למלחמה כי הם חזקים יותר מהכוחות הלוחמים היהודיים בשלב זה.

"כוחות האוויר שלנו, אם להשוות אותם אל כוחות האוויר של האויב- אז בכלל לא כדאי להשוות. כי כוחות האוויר שלנו אינם." כלומר לצד היהודי אין חייל אוויר בשלב זה ולצבאות ערב יש.

"אנחנו חסרים את הנשק הזה והמשוריינים הללו"- כלומר שיש חוסר בנשק ומשוריינים על מנת להתגבר על האויבים מבחוץ.

על פי הקטע, ישנם גם יתרונות לכוחות הלוחמים של היישוב היהודי באותה עת והם :

1. **מורל**- יגאל ידן מדבר על העובדה כי לדעתו אין להתייחס לשיקול הצבאי בלבד כי אם גם לשיקול האנושי ומידת רמת המורל בכל צד ומוסיף שהמורל בצד היהודי יוכל להתגבר על צבאות ערב.

2. **טקטיקה**- יגאל ידן מאמין שהתוכניות של הכוחות הלוחמים היהודיים ודרך לחימתם, כלומר הטקטיקה המלחמתית שלהם, היא שיכולה להפיל את הכוחות הערביים ולאזן דווקא היתרון המספרי של צבאות ערב (הלוחמים היהודיים מעטים אך איכותיים יותר).
ציטוט: "רק שהאנשים שלנו, המורל שלהם, היכולת שלהם והתוכניות שלנו והטקטיקה שלנו תצלחנה להתגבר על כוח זה."

ב. אירוע מן התקופה השלישית- נפילת הרובע היהודי.

בתחילת התקופה השלישית צבאות ערב אכן נכנסים למלחמה באויב הציוני ומצטרפים לכוחות הלוחמים הערביים שהחלו את הלחימה כבר בנובמבר 47. בכל התקופות שקדמו לתקופה השלישית, התנהל קרב ברובע היהודי ואנשיו נלחמו באומץ על בתיהם. הלוחמים ברובע היהודי היו תושביו, משפחות שלמות לקחו חלק בקרב ואף מסרו נפשם. ללוחמים ברובע לא הייתה הרבה תחמושת ובטח לא ידע צבאי ובשלב מסוים אף החלו לייצר "נשק" ביתי כמו בקבוקי תבערה.

בתקופה השלישית למלחמת העצמאות, לאחר הכרזת המדינה, פולשים למדינת ישראל חמשת צבאות ערב. הכוח הירדני מגיע לירושלים, מכתר את הרובע היהודי ומצליח, לאחר כמה ימי לחימה אינטנסיביים, להפיל את הרובע ואנשיו עוברים לשבי הירדני למספר חודשים.

באמצעות דוגמה זו אפשר לבסס את העמדה של אלו שהתנגדו להכרזת המדינה באמצע המלחמה. המתנגדים טענו כי אם נכריז על מלחמה, צבאות ערב יפלו, המלחמה תחריף מה שיביא לאבדות קשות ואולי אפילו להפסד. על פי המתנגדים, זה הוא סיכון שלא כדאי לקחת בשלב זה. ואכן על פי הדוגמה ניתן לראות כי המלחמה אכן החריפה והצבא הירדני הצליח לכבוש את הרובע היהודי, ומכאן ועד 1967, לא תהיה עוד נוכחות יהודית בעיר העתיקה בירושלים.

15. מאבק היישוב היהודי בשלטון הבריטי (1945-1947)

א. מספר סיבות הביאו את מנהיגי המחותרות להחליטה לשתף פעולה במאבק נגד הבריטים והן :

ראשית, בנובמבר 1945, עם סיום מלחמת העולם השנייה, נאם שר החוץ הבריטי ארנסט בוויין נאום שזכה לכינוי "נאום בוויין" וממנו התבררה מדיניותה של בריטניה לגבי היהודים וארץ ישראל:

- בריטניה איננה תומכת במדינה ליהודים.

- בריטניה ממשיכה להגביל את העלייה היהודית לארץ ישראל.

- בריטניה ממשיכה להגביל את רכישת הקרקעות בידי יהודים וארץ ישראל.

לכן, לא הייתה עוד מחלוקת ביחס לדרך הפעולה הנכונה כלפי הבריטים, היה ברור לכל הצדדים כי היישוב היהודי רוצה לסלק את המנדט מארץ ישראל. ויש לאחד כוחות ומשאבים של כל המחותרות על מנת לעשות זאת.

בנוסף, כשאנשי המתחרות הבינו שמדיניות של "הספר הלבן" ממשיכה, גם אחרי השואה ובעצם משאירה את העקורים היהודים באירופה חסרי מענה, סילוק המנדט קיבל תוקף עוד יותר שהרי פליטי השואה במצב בו הם חייבים להגיע לארץ משלהם, בה יוכלו להשתקם מהתקופה ששרדו ועל מנת לעשות זאת, יש לאחד כוחות.

כמו כן, היישוב היהודי הבין כי יש להעלות את סוגיית ארץ ישראל לסדר היום הבינלאומי, זאת ניתן יהיה לקיים באמצעות מאבק שיגרום לעולם להתעניין ולהתערב בנעשה בארץ ישראל.

התנגדות זו זכתה לכינוי "תנועת המרי".

הסיבות לפירוק תנועת המרי או לסיום שיתוף הפעולה בין המחותרות :

- השבת השחורה: הבריטים הבינו שתנועת המרי מאורגנת ואף יותר מכך- מסוכנת ותגובתם לא איחרה לבוא. במבצע שנקרא מבצע "אגאתה"/ "ברודסייד" שזכה לכינוי "השבת השחורה" על ידי הישוב היהודי, הבריטים הטילו עוצר על הערים המרכזיות, ניתקו קווי תקשורת, עצרו כ-3,000 אנשים מהיישוב היהודי, ביניהם מנהיגים כמו משה שרת, ועשו חיפושים אחר סליקים. בכך הבינו מנהיגי תנועת המרי כי מאבק אלים לא מוביל לתוצאות חיוביות וכי המנדט רק מחריף את היחס כלפיהם ולכן עדיף לפרק את תנועת המרי ולהמשיך לפעול במחתרות יחידות.

- פיצוץ מלון המלך דוד: במלון זה ישבה המפקדה הבריטית הראשית של הבריטים בארץ. תנועת המרי העברי רצתה להראות לבריטים כי אין לתנועה מעצורים וכי הם יכולים לפעול בצעדים קיצוניים על מנת לסלק את המנדט. הרעיון היה להזהיר מראש את חברי המפקדה הבריטית ולהפציר בהם שלא להיות בזמן הפיצוץ בתוך המלון במטרה רק לעשות רעש מבלי לפגוע באיש. אך בגלל המחלוקות הפנימיות בתוך תנועת המרי, הידיעות על הפיצוץ המתוכנן לא הגיעו אל הבריטים. ביום המיועד, האצ"ל הצליחו להחזיר שני כדי חלב עמוסים בחומר נפץ ובפיצוץ שאירע קרסו שבע קומות ו-91 בני אדם נהרגו (בריטים, ערבים ו-17 יהודים). פעולה זו גררה ביקורת עולמית קשה וגם ביקורת ביישוב היהודי. ההגנה טען שהאצ"ל לא קיבל אישור לפעולה ואילו האצ"ל טען שהם כן קיבלו אישור לפעולה ואף טלפנו חצי שעה לפני הפיצוץ על מנת להזהיר את הבריטים שיפנו את הבניין (הבריטים הכחישו שיחת טלפון שכזו). המחלוקות שנוצרו בתנועת המרי בעקבות הפיצוץ הובילו לפירוקה.

ב. העפלה:

בין השנים 1945-1947 עשו את דרכן לארץ עשרות ספינות מעפילים. מדובר בספינות שניסו להיכנס לארץ ללא אישור. באופן גורף, כלל הספינות נתפסו והמעפילים נלקחו למחנות מעצר בארץ (רפיח ועתלית) ולקפריסין. למרות שהיה ברור שהספינות ייתפסו ושהמעפילים ישלחו למחנות מעצר, זרם המעפילים לא פסק, דבר המוכיח את העקשנות של היהודים והנחישות לעלות רק לארץ ישראל. הפרופסור אניטה שפירא אמרה: "העפלה הייתה גם אמצעי וגם מטרה". כמטרה, העפלה הייתה אמורה להעלות לארץ ישראל כמה שיותר יהודים על מנת ליצור בארץ אוכלוסייה יהודית גדולה שתשמש בעתיד את הרעיון הציוני שהוא בניית הארץ והקמת מדינה. בנוסף, באירופה היו עשרות אלפי יהודים ללא בית (לאחר השואה הבתים נהרסו, נתפשו על ידי אחרים ואף הייתה אנטישמיות רבה שמנעה חזרה לביתם) והמטרה הנוספת הייתה לדאוג לבית לאותם יהודים בארץ ישראל. כאמצעי, העפלה נועדה להוכיח לעולם עד כמה הבריטים אכזריים כלפי היהודים וכך לגייס את תמיכת העולם לרעיון של מדינה יהודית. תמונות של יהודים חפים מפשע המבקשים לעלות בספינות לארץ ובתגובה הבריטים שולחים אותם למחנות מעצר כמו בשואה, הצטיירו בעולם בעיתונים וביומני הקולנוע כאכזריות נפשעת על ידי הבריטים, דבר שהביא לתמיכה בשאיפות היהודים למדינה. מי שאירגן את נושא העפלה הוא גוף שנקרא "המוסד לעלייה ב'" מטעם ההגנה. אנשיו נסעו לאירופה, רכשו ספינות, בעיקר ספינות משא, הם ציידו אותם באוכל, מים, מזרונים, מכשירי קשר, הם שיחדו אנשי נמל וצוותי אוניות על מנת להשיג אישורים ולצאת אל הדרך.

בגלל שההעפלה הייתה לאירוע שהשפיע על דעת הקהל העולמית, ועל הישוב היהודי, יש לה משמעות רבה למדיי, על עזיבתה של בריטניה את הארץ. ההעפלה הציבה בפני הבריטים עיסוק מירבי במניעתה, הזיקה לתדמיתה הבינלאומית של בריטניה בעולם, הביאה לעיסוק דיפלומטי רב ובסופו של דבר גרמה להבנה כי עליה לפנות אל האו"ם, אשר גוף זה לבסוף החליט על יציאתה של בריטניה מן הארץ כחלק מתכנית החלוקה.

משמעות רבה זו, באה לידי ביטוי בשני ארועים שהשפיעו על דעת הקהל הבריטית, העולמית והם:

- פרשת "לה ספציה": אל עיר נמל באיטליה, עשו את דרכן עשרות משאיות כשעליהן כ- 1,000 יהודים. שם חיכו להם שתי ספינות שייקחו אותם לישראל. כאשר הבריטים גילו זאת, הם מנעו את יציאת המעפילים לישראל. במקום לעזוב את המקום ולחזור אל ביתם, כל המעפילים פתחו בשביתת רעב, פנו לראשי ממשלות בעולם ובעיקר לנשיא ארצות הברית על מנת שיתערבו ויעזרו להם. נוצר לחץ בינלאומי על בריטניה ובסופו של דבר שר החוץ הבריטי בוויין אישר למעפילים לעלות לישראל. הפרשה מוכיחה עד כמה היו המעפילים נחושים לעלות אך ורק לארץ ישראל.

- פרשת "אקסודוס": ביולי 1947 עושה את דרכה מצרפת לישראל, ספינה רעועה ועליה 4,500 יהודים, חלקם הגדול אף ניצולי שואה. כ-40 קילומטר מחופי הארץ הספינה הוקפה ב-שש אוניות קרב בריטיות ובקרב שהתחולל בין הבריטים למעפילים נהרגו שלושה בני אדם ועשרות נפצעו (הבריטים עשו שימוש בנשק ואילו היהודים בקופסאות שימורים ושמן). הספינה נגררה לחיפה, כלל המעפילים הורדו והועלו בחזרה על שלוש ספינות אחרות בדרך חזרה לצרפת (ממש באותו הזמן סיירו בארץ שני נציגים מטעם וועדת אונסקו"פ, האירוע השפיע עליהם בכתיבה הדו"ח מאוחר יותר). במשך כשבועיים סירבו המעפילים בצרפת לרדת מהספינות ודרשו לעלות רק לארץ ישראל. הבריטים לקחו את הספינות אל גרמניה (חלק משטח גרמניה היה בשליטת בריטניה תקופה קצרה לאחר תום מלחמת העולם השנייה) והכניסו את כל המעפילים אל מחנות מעצר ומאחורי גדרות תיל.

פרשה זו זעזעה את העולם שכן הבריטים החזירו את היהודים אל גרמניה, המדינה שממנה החלה השואה והכניסה אותם למחנות מעצר ונהגה בהם בדרך אכזרית כמו בשואה שכבר הסתיימה. בסופו של דבר כלל המעפילים הועלו לארץ ישראל עד הקמת המדינה והפרשה הוכיחה את הנחישות לעלות אך ורק לארץ ישראל.

16. הסכמי שביתת הנשק ובעיית הפליטים

א. בתחילת שנת 1949 החלה ישראל לחתום על הסכמי שביתת נשק. הסכם שביתת הנשק הראשון נחתם בינואר 1949 עם מצרים, אחר כך לבנון, ירדן וביוני 1949 עם סוריה.

ההסכמים נחתמו באי רודוס, בתיווך של האו"ם כאשר נציגי ישראל ונציגי מדינות ערב אינם יושבים זה מול זה אלא בחדרים נפרדים וצוות מטעם האו"ם מתווך ביניהם.

גם לישראל וגם למדינות ערב היו מניעים לסיים את הלחימה ביניהן שכן זו נמשכה מספר חודשים.

המניעים של ישראל לחתום על שביתת הנשק:

- כבר כשהוכרז על הקמת המדינה, מאות אלפי יהודים שגרו במדינות ערב החלו להיות חשופים לאלימות במדינות בהם חיו. לא נותרה להם ברירה אלא לעזוב ומרביתם החליטו לעלות אל ישראל (ביחד עם עשרות אלפי יהודים מאירופה). מדינת ישראל רצתה לקלוט עולים אלה (דיור, תעסוקה, בריאות, חינוך ועוד), תהליך קליטה זה הינו יקר גם במשאבים כספיים וגם באנשים. ישראל הבינה שהיא לא יכולה גם לנהל מלחמה וגם לקלוט עלייה ולכן בחרה לסיים את המלחמה.
- אומנם הסכמי שביתת הנשק לא כללו הכרה של מדינות ערב בישראל, אך מדובר בהסכמים שקבעו את גבולותיה של ישראל באופן רשמי ונתנו להן תוקף שכן האו"ם הינו גוף בינלאומי מוכר ומוסכם, הוא שתיווך בין הצדדים ולראשונה יש למדינה גבולות (בהכרזה אין אזכור לגבולות).
- מלחמת העצמאות נמשכה יותר משנה, היא גבתה את חייהם של למעלה מ-6,000 יהודים שהיוו 1% מכלל האוכלוסייה. המדינה החדשה רצתה סוף סוף להניח את הנשק ולחזור לשגרת חיים שאיננה מלחמה.

המניעים של מדינות ערב לחתום על הסכמי שביתת נשק:

- מבחינת מדינות ערב, הסכם שביתת הנשק לא כלל הכרה בישראל ולכן מדינות ערב חתמו על הסכם זה מתוך ידיעה שהן לא מוותרות על "סיבוב שני", כלומר הן יצאו בעתיד למלחמה נוספת נגד ישראל (מבחינתם לא מדובר בהסכם שלום).
- ככל שהמלחמה נמשכה כך ישראל הצליחה לדחוק את מדינות ערב משטחיה. מדינות ערב הבינו שעדיף להם להפסיק את הלחימה מאשר להמשיך ולאבד עוד שטחים (למשל, כשהסתיימה הלחימה החזיק צה"ל ב-14 כפרים בדרום לבנון).
- מדינות ערב היו מותשות מהמלחמה וחששו שהמשך המלחמה תביא להתפשטות נוספת של ישראל אשר עלולה לגרום לקריסת משטריהן.

ב. בעיית הפליטים :

כ-1,300,000 ערבים היו בכל שטח ארץ ישראל, ערב תוכנית החלוקה הכ"ט בנובמבר.

לאחר שהוקמה המדינה וכשהוגדרו גבולותיה, האוכלוסייה הערבית מוקמה ב-3 אזורים :

כ-160 אלף ערבים חיו בתוך שטח מדינת ישראל.

ב-450 אלף ערבים המשיכו לחיות בשטחי רצועת עזה והגדה המערבית.

כ-700 אלף ערבים, שהיו להם בתים בישראל, הפכו לפליטים, הם גרו במחנות פליטים שהוקמו להם בעיקר ברצועת עזה ובגדה המערבית וכמו כן גם בשטחי סוריה ולבנון. 700 אלף הערבים הללו זכו לכינוי "בעיית הפליטים הפלשתינים" והם דרשו כל העת לחזור אל בתיהם בתוך שטח במדינת ישראל.

הסיבות להיווצרות בעיית הפליטים הן :

- עזיבה מרצון : כאשר החלה המלחמה לא הייתה הבחנה בין עורף לחזית וכל שטח הארץ הפך לשטח מלחמה. משפחות רבות העדיפו לשמור על חיי המשפחה, לעזוב את בתיהם ולחזור כשהמלחמה תסתיים.
- בריחה מאימת היהודי : במהלך המלחמה נפוצו שמועות על טבח של יהודים בכפרים של ערבים. שמועות אלו גרמו לערבים לברוח. כך למשל, ב-9 לאפריל 1948, התחולל קרב בכפר שנקרא "דיר יאסין" שליד ירושלים. בקרב נהרגו, ככל הנראה, בין 80-100 מאנשי הכפר, אולם מסיבות שונות הופצה השמועה שהיהודים הרגו 254 מאנשי הכפר ולא תוך כדי קרב אלא בטבח שנעשה באוכלוסייה חפה משפע. שמועה זו התפשטה וגרמה לרבים לברוח ולעזוב את בתיהם.
- נשמעו לעצת מדינות ערב : כאשר מדינות ערב פלשו בשלב השני, הם הזהירו את הערבים והודיעו להם שעדיף להם לעזוב את בתיהם אחרת הם יפגעו במהלך פלישת הצבאות. רבים הקשיבו לעצה זו, עזבו וחשבו שיוכלו לחזור לבתיהם בתום המלחמה.
- גירוש על ידי צה"ל : במקומות מסוימים, צה"ל העמיס משפחות רבות על גבי משאיות מתוך רצון שיעזבו כמה שיותר ערבים על מנת להפחית את הסכנה ללוחמים היהודים בזמן המלחמה.
- סירובה של ישראל לחזרתם : מדינת ישראל סירבה לאפשר את חזרתם של הפליטים אל המדינה. הדבר נבע מכך שראתה בחלקם סיכון בטחוני ובשל החשש שחזרתם תביא לאיבוד הרוב היהודי במדינה.
- הנצחת הפליטים ע"י מדינות ערב : מדינות ערב סירבו לקלוט את הפליטים מן המחנות, הם רצו להנציח את סבלם על מנת להביא להתערבות בינלאומית שתביא לפתרון הבעיה.

17. מקור - מ"כור היתוך" ל"רב תרבותיות"

א. תפיסת כור היתוך מתייחסת למדיניות ממשלת ישראל בשנותיה הראשונות של המדינה, אז עלו עולים רבים ממקומות שונים. תפיסה זו שמה לה למטרה לעצב חברה חדשה לאומה הישראלית שקמה בארץ, חברה שתרבותה מבוססת על מורשת היישוב הוותיק: ציונות, חלוציות, אהבת הארץ, שלילת הגולה וערכים השאובים מהתרבות המערבית המודרנית. במסגרת תפיסה זו נדרשו העולים לאמץ את ערכי החברה הקולטת. מעבר לתפיסה רב תרבותית: התפיסה הרב תרבותית מוותרת על חלום יצירת חברה חדשה ואחידה. תפיסה זו מבינה כי חברת המהגרים בנויה מפסיפס של תרבויות ובהן קבוצות השומרות על זהותן, על המרכיבים האתניים שלהם, מנהגים, אמונות, שפה ומיתוסים, אך במקביל כלל הקבוצות הללו עדיין מאוחדות בנאמנותן למדינה. בתפיסה הרב תרבותית, החברה היא מגוונת ורבת פנים, וכל תרבות תורמת לחברה. בנוסף, אין תרבות מועדפת, יש יחס שווה לכל התרבויות ומתקיימת סובלנות וכבוד הדדי בין התרבויות השונות. אם כן, התפיסה דוגלת בפלורליזם חברתי-תרבותי - מכירה בצורך בחברה מגוונת, רבת פנים, פלורליסטית. יחס שווה לכל התרבויות, כל תרבות תורמת לחברה.

ב. אחד הגורמים שהובילו את החברה הישראלית לאימוץ תפיסת ה"רב תרבותיות" הבא לידי ביטוי בקטע הוא האכזבה ממדיניות "כור היתוך" - מהומות ואדי סאליב ומחאת "הפנתרים השחורים" הבליטו את תחושת הקיפוח של העולים יוצאי עדות המזרח. המודעות הציבורית למחיר ששילמו העולים בטשטוש הזהות התרבותית שלהם הביאה לשינוי התפיסה. בשנות ה-70 פעלו "הפנתרים השחורים", הייתה זו תנועת מחאה שטענה לקיפוח ואפליה של המזרחים ע"י הממסד. פעילותם העלתה למודעות ציבורית את תרבותם של יוצאי ארצות האסלאם. ניתן לראות זאת על פי המילים " הקריאה כעת לא הייתה רק לשוויון במשאבים או בחלוקת הכנסות אלא להכרה בתרבותם ובזכותם לזהות". עוד ניתן לראות זאת במילים "הביאו את המזרחים לרצות להידמות לוותיקים האשכנזים".

גורם נוסף אשר אינו בא לידי ביטוי בקטע הוא השינויים בחברה הישראלית בעקבות מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים הובילו לירידה בהדגשת הצרכים הלאומיים. נוצרו יותר אפשרויות לעיסוק במגוון נושאים חברתיים ואישיים שאינם קשורים בביטחון המדינה. המחאה האנטי ממסדית התחזקה בעקבות מלחמת יום הכיפורים (מלחמת יום הכיפורים הייתה לסדק בחברה הישראלית, תפיסת כור היתוך זוהתה עם הממסד שנכשל ועל כן האמון).

בקטע זה ניתן לראות את אחד הביטויים לתפיסה זאת - תמורות בקליטת העלייה וביחס לעולים: מדיניות הקליטה הישירה אפשרה לעולים ניהול עצמאי של חייהם, ללא הכוונת המדינה. המדינה, בניגוד לעבר, בחרה בנקיטת עמדה סובלנית כלפי התרבות והלשון של העולים (שימור תרבות המוצא של העולים).

למשל, היא פרסמה דברי הסבר ברוסית ואמהרית, העניקה היתרים והקלות לעולים חדשים ושימרה את תרבות המדינה שממנה הגיעו העולים יחד עם התרבות הישראלית הקולטת. תיאטרון גשר מציג הצגות בשפה הרוסית, נערכו תערוכות אומנות אתיופיות, פסטיבלים וכינוסים של העדות הבוכריות והתימנים. חגים עדתיים הופכים לחגים לאומיים כמו המימונה כפי שהוצג בקטע במילים "בשנות השמונים דמיון זה הושג במידה רבה וכעת מזרחים רבים הדגישו דווקא את מה שמייחד אותם כמזרחים (חגיגות, סגנון מוזיקלי, מפלגות נבדלות)".

ביטוי נוסף לתפיסת הרב תרבותיות בישראל שייך לתחום המוזיקה - בניגוד לעבר, בו המוזיקה המזרחית הושמעה בתחנה המרכזית ובפסטיבלים משלה, היום המוזיקה המזרחית היא במיינסטרים, במרכז. היא מושמעת גם בתחנות המוכרות וגם ברדיו האזורי.

18. עיצוב זיכרון השואה

א. בשנים הראשונות לקיומה של ישראל, השואה לא הייתה נושא מרכזי בדיון הציבורי. ישראל הייתה מדינה חדשה שנאבקה בקשיים ביטחוניים, כלכליים, עליות והמטרה הייתה ליצור חברה חדשה וחזקה, כאשר נושא השואה היה בגדר כתם שחור וסימן לתבוסתנות והליכה "כצאן לטבח". לפיכך בשנים אלו ישנה "שתיקה גדולה" של הניצולים והממסד הממלכתי איננו עוסק בשואה כפי שאנו מכירים אותה כיום. הודות למשפט אייכמן, חל שינוי תודעתי ביחס של החברה הישראלית בנושא השואה: לראשונה, הניצולים פתחו את סיפוריהם והחברה הישראלית הקשיבה. ביטוי לשינוי זה ניתן למצוא בקטע: "דומה היה כי כעת הם מדברים בפעם הראשונה", כלומר סופסוף הניצולים סיפרו את סיפוריהם. שנית, החברה מבינה כי היהודים לא הלכו כ - "צאן לטבח", הייתה הטעיה מתמשכת של הנאצים כלפיהם בנושא זה ומונח הגבורה השתנה גם כן, לא עוד גיבור שאוחז בסכין או נלחם אלא דמויות של גיבורים בעלי פנים רבות שלא דווקא מורדים. ביטוי לשינוי זה ניתן למצוא בקטע: "בשואה התביישנו... ואילו את הגבורה אימצו אל ליבנו... ואנו הכללנו לא פעם את האומללים ההם בהכללה הפסקנית והשופטת "כצאן לטבח".

ב. רצח הספורטאים במינכן - בשנת 1972 נרצחו 11 ספורטאים מהמשלחת הישראלית לאולימפיאדת מינכן, ע"י מחבלים מארגון "ספטמבר השחור". רצח 11 הספורטאים במינכן השפיע על עיצוב זיכרון השואה כשיצר דיאלוג בין הניצולים לבין המשפחות השכולות. לאחר רצח זה, לפתע גם הישראלים מבנינו חוו חוויה של שכול, חוויה של צער שאין להם שליטה עליה, גם הם חוו תחושה של חוסר אונים נוכח מאמצי אויב להרוג אותם. תחושות משותפות אלו, גם לניצולים וגם למשפחות השכולות היוו פלטפורמה לדיאלוג משותף כך שהישראלים הבינו את הניצולים ולהפך. העובדה שהאירוע התרחש דווקא על אדמת גרמניה חידד עוד יותר את ההקשרים האלו.

19. הדה-קולוניזציה, גורל היהודים בארצות האסלאם

א. שני גורמים מתחומים שונים שהביאו לתהליך הדה קולוניזציה :

גורם כלכלי - לאחר מלחמת העולם השנייה, עסוקות המעצמות הקולוניאליות בריטניה וצרפת בשיקום המדינות (מצבה של צרפת היה גרוע יותר). עלות ההחזקה של חיילים ופקידים כה רבים במדינות כה מרוחקות מהווה נטל גדול על קופת המעצמות. בריטניה וצרפת מבינות שהן לא יוכלו להחזיק כוח גדול במדינות הקולוניאליות ובמקביל גם לשקם את מדינתן. גורם זה מביא להבנה שעליהם לעזוב והן מעדיפות להשקיע את כספן בשיקומן.

גורם אידיאולוגי - בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה, ישנה התעוררות לאומית בקרב העמים אשר נתונים תחת שלטון זר במזרח התיכון ובצפון אפריקה. עמים אלו דורשים את סילוק השלטון הזר ואת הקמת המדינה העצמאית שלה כה ייחלו. במקביל, דעת הקהל בעולם לאחר מלחמת העולם ה-2 ראתה בקולוניאליזם מדיניות לא מוסרית, ועל כן איבדה השיטה את הלגיטימיות שלה לצד תמיכה בפתרון של מדינות עצמאיות.

ב. שני גורמים לפיחות המשמעותי במספרם של היהודים בארצות האסלאם :

עזיבת השלטון הקולוניאלי ועליית התנועות הלאומיות - היהודים במדינות שהשתחררו מהשלטון הקולוניאלי איבדו בן ברית שהיו מזוהים עמו ושהגן עליהם מפני האוכלוסייה המקומית. בשל כך, החלו פרעות של תושבי המקום ביהודים. במקביל, תנועות השחרור הלאומי במדינות אלה ראו ביהודים חלק מן השלטון הקולוניאלי השנוא לפיכך התחזקות הזהות הלאומית המדינות אלה לוותה בשנאת זרים והכבידה על השתלבות היהודים בתהליך הדה-קולוניזציה והביאה לעזיבתם.

הקמת מדינת ישראל - עם קבלת העצמאות של מדינות אלה יהודים רבים חששו לגורלם ועזבו. הסכסוך הערבי-יהודי בארץ ישראל החריף את העוינות של התנועות הלאומיות כלפי היהודים בארצות האסלאם. נאמנותם הועמדה בספק מפני שרבים מהם תמכו בציונות ובמדינת ישראל לאחר הקמתה. לאור כך, רבים עזבו את מדינות האסלאם ועלו למדינת ישראל.

בשל הקמת המדינה ועזיבת המדינות הקולוניאליות, הבינו היהודים כי המשך הישארותם יביא לפגיעה בהם (בחלק מהמקומות הדבר כבר החל), ולכן העדיפו מרביתם לעזוב ולעלות לארץ ישראל.

20. עלייה וקליטה

א. בשנותיה הראשונות של המדינה, נקטה ממשלת ישראל מדיניות של עלייה מבוקרת וסלקטיבית, שהביאה לצמצום וויסות (הגבלת) העלייה ההמונית. זאת, בשל מספר סיבות, נציג שתיים מהן:

הנחת יסוד שאם תימשך העלייה ההמונית יקרו (יפלו) כל המערכות שצריכות לקלוט את העולים. לפיכך, היה צורך לווסת את קצב העלייה בכדי שיותאם לקצב פיתוח התשתיות שיקלטו את העולים.

לאור היותה של המדינה צעירה, נקבעו סדרי עדיפויות בהחלטה מי יעלה ארצה, על-פי קריטריונים אלה: גיל, מצב בריאותי, מס' נשים וכשירות לעבודה. היהודים רוכזו לפני עלייתם והופעל מנגנון מיון. המטרה לבחור את אלה שאפשר יהיה למצוא להם מקורות פרנסה ודיוור, באופן שלא ייצור עוד נטל על המדינה במקום תועלת יצרנית.

ב. העלייה בשנות ה-50 וה-60 תרמה במספר היבטים למדינת ישראל:

היבט דמוגרפי – מדינת ישראל בראשית דרכה סבלה מפער דמוגרפי של העם היהודי אל מול ריבוי בני העם הערבי במדינה עצמה ובמדינות השכנות. העליות בשנות ה-50 וה-60 שיפרו במידה רבה את המאזן הדמוגרפי באזור והביאו ל"קביעת עובדות בשטח" בהתיישבות לאורכה ולרחבה של המדינה.

היבט ביטחוני – המדינה הצעירה שקמה סבלה מפער ביטחוני משמעותי, תוך שהיה לה צבא קטן באופן משמעותי מצבאות האויב. העליות של שנות ה-50 וה-60 אפשרו להגדיל את יחידות צה"ל ולשפר את סדרי הכוחות.